Az „arab tavasz" hatása a Közel-Kelet geopolitikai térképének újrarendeződésére

Rostoványi Zsolt

A Közel-Kelet térsége a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulója, vagyis a hidegháború vége óta továbbra is lokális, regionális és globális kisugárzású események sorának színtere. Különösen igaz ez a megállapítás a század(ezred)forduló utáni, vagyis a 21. századi Közel-Keletre. Ezek az események újabb és újabb módosulásokat indukálnak a térség erőviszonyaiban, így arra késztetik a szakértőket, hogy – rendszerint valamely, általuk történelmi horderejűnek ítélt eseményhez (ráadásul most még az ezredfordulóhoz is) kötve – egy „új Közel-Kelet" („új arab rend", „új regionális rend" stb.) létrejöttéről beszéljenek. Ezek a már-már klisévé vált kifejezések azonban nem a legalkalmasabbak a helyzet leírására, hiszen szinte minden alkalommal rövid időn belül történik valami, ami már ezt az „újat" is meghaladja, „régivé" teszi. Nem kevésbé klisészerű, mégis praktikusabbnak tűnik a „változó Közel-Kelet" kifejezés használata,[1] amely eleve implikálja a régió erőteljes dinamikáját, az erőegyensúly és a szövetségi rendszerek változásait.

Kétségkívül tény, hogy – legalábbis geopolitikai szempontból – a 21. századi Közel-Kelet számos új vonást mutat a 20. századihoz képest. Az erőviszonyok változására két eseménysorozat gyakorolta a legnagyobb hatást. Az egyik a 2001. szeptember 11-ei terrorakció, majd a Bush-adminisztráció Közel-Kelet-politikája, illetve az iraki invázió és következményei; a másik pedig – közel egy évtizeddel később – az „arab tavasz" eseményeinek láncolata. Az utóbbi részint felerősítette a majd egy évtizeddel korábban markáns irányt vett változásokat, részint viszont módosította is azokat. Természetesen nincsenek pontos időbeli határok, így nem vonatkoztathatunk el az előzményektől, azaz attól, hogy – az időben visszafelé haladva – véget ért a hidegháború, a nacionalista-szocialisztikus ideológiák és társadalmi rendszerek az 1967-es háborúval vereséget szenvedtek, s azzal egyidejűleg felélénkült az iszlamizmus. De az arab országok függetlenné válása következtében a nemzetállamnak mint „transzplantátumnak" a megerősödését, illetve ennek az „(össz)arab ügyre", az „egységes arab világra" gyakorolt fragmentáló hatásait sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

A 21. századi („új") Közel-Kelet legfontosabb geopolitikai változásai:

- az Egyesült Államok pozícióinak rendkívüli megerősödése: az USA közvetlen jelenléte a régióban, „közel-keleti hatalommá" válása, összefüggésben a „tágabb Közel-Kelet" demokratizálásának grandiózus projektumával;
- a régió „posztarab" jellegének erősödése: az arab világ, az arab országok „leértékelődése", a régió súlypontjának elmozdulása az „arab centrum" felől a „nem arab periféria" felé, mindenekelőtt a „nem arab" Irán és Törökország „felértékelődése";
    - Irán stratégiai szerepének rendkívüli megnövekedése, igazi regionális nagyhatalommá válása;
    - a török külpolitika fokozatos átorientálódása Európa felől a Közel-Kelet felé;
    - Egyiptom regionális súlyának csökkenése;
- a „síita ébredés": a síita öntudat erősödése, s ezzel párhuzamosan a Szaúd-Arábia vezette szunnita és az Irán vezette síita tömb („síita félhold") közötti vallási-geopolitikai törésvonal mélyülése.

Az arab tavasz által generált legfontosabb változások:

- az USA „kivárása", megkésett, követő módon történő, mondhatni, passzív reagálása az eseményekre, az Egyesült Államok közel-keleti pozícióinak gyengülése/romlása;
- az amerikai politika csökkenő támogatottsága korábbi helyi szövetségesei részéről, részint azoknak az amerikai külpolitikától való önállósodási, „függetlenedési" törekvései, részint a kialakult bizonytalan helyzet, illetve az egyes kérdések megítélése terén kialakult ellentétek miatt;
- Oroszország aktív közel-keleti jelenléte, a nyugati befolyás csökkentésére és az orosz érdekek érvényesítésére irányuló törekvése;
- Irán pozícióinak gyengülése, repedések a „síita félholdon", szunnita arab „ellentámadás";
- „új arabizmus", „kiberforradalom", az arab politikai kultúra változása, az arab öntudat erősödése;
- a török politikai vezetés további aktivizálódása a Közel-Keleten, Törökország mint „felemelkedő csillag a Közel-Kelet egén"[2];
- Izrael defenzívába szorulása (erősödő amerikai–izraeli polémia, a fő arab szövetséges, Mubárak elveszítése, Izrael elleni török diplomáciai offenzíva, iszlamista térnyerés, iráni fenyegetés);
- az arab tavaszt nem „arab nyár", hanem „iszlamista tél" követte;
- több állam (Jemen, Líbia, Szíria) esetében is polgárháborús helyzet, a „bukott állammá" válás veszélye áll fenn.

Az előzmények

A hidegháború vége komoly konzekvenciákkal járt a „közel-keleti rend" alakulására. A térségnek a Szovjetunióval és a keleti tömb országaival szövetséges politikai vezetései elveszítették „hátországukat", ugyanakkor az Egyesült Államok „egyeduralkodó", hegemón pozícióra tett szert a Közel-Keleten. Ez utóbbit megerősítette az 1990–91-es öbölháború, hiszen nemcsak a nyugati államok, hanem az iszlám/arab világ országainak jelentős része is támogatta az Egyesült Államok vezette koalíciót az Irak által lerohant Kuvait szuverenitásának helyreállításában.

A térség politikai vezetéseinek többsége az Egyesült Államokat együttműködési szándékáról biztosította, néhány ország – Líbia, Irán, Irak – azonban erre nem volt hajlandó. Ezekkel az országokkal szemben az USA kemény intézkedéseket foganatosított, Irakkal és Iránnal szemben hivatalosan is meghirdette a kettős feltartóztatás politikáját. Ekkor még fontos szempontnak bizonyult a regionális erőegyensúly fenntartása, mégpedig az 1979-es iszlám forradalom óta az egyik első számú térségbeli ellenségnek számító Irán növekvő befolyását ellensúlyozni képes Irak politikai vezetésének a helyén hagyása révén.

Az öbölháború ismét felszínre hozta az arab világ sok évtizedes, mély megosztottságát. Malcolm Kerr az 1952-es egyiptomi forradalom győzelmének, majd az arab nacionalizmus/szocializmus domináns ideológiává válásának időszakára teszi az „arab hidegháború", az arab országok közötti politikai – nem ritkán fegyveres – konfliktusok sorának kezdetét.[3] Az arab világot terhelő megosztottságok, érdekellentétek, rivalizálások mindig is megakadályozták az egységes fellépést, az „arab ügy" megfelelő képviseletét, a teoretikai szinten sok arab ország által vallott „arab egység" megteremtésére irányuló gyakorlati lépéseket. Az 1967-es katonai vereség következményei ismét felerősítették az arabközi ellentéteket, ráadásul véget vetettek az arab nacionalizmus korábbi egyeduralkodó szerepének, lehetőséget teremtve az addig perifériára szorult politikai iszlám (iszlamizmus) térnyerésének.

Paradox módon, egy Nyugatról „importált" intézmény, a (nemzet)állam megerősödése, majd a függetlenség elnyerése ugyancsak az egységes arab fellépést gyengítette, miután az államhatalom megerősödésével a politikai vezetések az arab egység kérdései helyett mindig is országaik specifikus érdekeit helyezték előtérbe.

A kétezres évek elejére egyértelművé vált, hogy a közel-keleti erőviszony-változások „első számú nyertese" a közel-keleti régió vezető katonai nagyhatalmává vált, új, stratégiai jelentőségű pozíciók sorára, egyúttal szinte korlátlan befolyásra szert tett Egyesült Államok, legnagyobb vesztesei pedig a régió arab országai lettek. Utóbbiak kezdeményező-, illetve a régióban lejátszódó eseményeket befolyásoló képessége radikálisan lecsökkent. A korábbi regionális középhatalom, Irak ezt a pozícióját teljesen elveszítette; az arab világ legnépesebb, hagyományosan meghatározó szerepet játszó országa,

Egyiptom háttérbe szorult; Szíria pozíciói – különösen a Haríri-gyilkosságot követően rákényszerített libanoni csapatkivonás nyomán – erősen meggyengültek. Jószerivel csupán Szaúd-Arábia maradt az egyedüli, regionális pozícióit többé-kevésbé megtartani képes középhatalom. Maga az „arab egység", az egységes arab világ azonban teljes mértékben megszűnt bármiféle gyakorlati relevanciával rendelkező kategória lenni.

Mindehhez nagymértékben hozzájárultak a 21. század első éveinek történelmi horderejű, nemcsak a regionális, hanem a globális folyamatokat is befolyásoló eseményei, így a 2001. szeptember 11-ei terrorakció, az USA hivatalosan deklarált terror elleni háborúja, az afganisztáni tálib rezsim megdöntése, majd a 2003 márciusában Irak ellen indított amerikai invázió. Mindezek legnyilvánvalóbb, a régió erőviszonyait jelentősen megváltoztató, máig ható következménye az évtizedeken át tartó iraki–iráni erőegyensúly felborulása és Irán stratégiai pozícióinak rendkívüli felértékelődése volt. Ez a síita iszlám reaktivizálódásával együtt egyfajta „síita félhold" kialakulásához,[4] s az Irán vezette síita és a Szaúd-Arábia által vezetett szunnita blokk közötti geopolitikai törésvonal mélyüléséhez vezetett. „Egy Irán vezette új rend van kialakulóban a Közel-Keleten, amelyet esetenként »síita félholdnak« is neveznek."[5]

A 21. század első éveinek eseményei nyomán sokan vélték úgy, hogy egy „új arab/közel-keleti hidegháború" időszaka köszöntött be, amelyben két, markánsan megkülönböztethető pólus áll egymással szemben. Egyik oldalon az Egyesült Államok szövetségesei, a „mérsékeltek" – mindenekelőtt Szaúd-Arábia, Egyiptom és Jordánia (féligmeddig ide sorolva Izraelt is) –, a másikon pedig az „ellenállási *(mukávama)* blokk", a „radikálisok", tulajdonképpen a „síita félhold" – vagyis Irán, Szíria, a Hezbollah és a (szunnita) Hamász –, a 2003-as invázió után kiegészülve a síita dominanciájú Irakkal. E két tábor konfrontálódik egymással mind politikai-diplomáciai síkon, mind a médiában, mind pedig a különböző közel-keleti színtereken (Irakban, Libanonban vagy palesztin területeken) zajló, konkrét fegyveres összecsapásokban.

A 21. század első évtizedének figyelemre méltó vonása az lett, hogy az arab országok regionális pozícióinak gyengülésével egyidejűleg három nem arab ország vette át a Közel-Keleten a regionális közép-, sőt nagyhatalmi szerepet: Izrael, Irán és – az Európai Unió felől mind inkább a Közel-Kelet felé forduló – Törökország. A fenti változások úgy is leírhatók, hogy a Közel-Kelet súlypontja eltolódott az „arab centrum" (Egyiptom és a termékeny félhold) felől a „nem arab periféria" (Irán és Törökország) felé,[6] avagy másképpen fogalmazva: a 21. századi közel-keleti regionális politika „posztarab" jellegűvé vált.[7]

Ez a súlyponteltolódás sokkal nagyobb időtávot fog át, mint a kétezres évek, hiszen már az 1967-es arab–izraeli háborúban elszenvedett arab vereséggel megkezdődött, az iráni iszlám forradalom 1979-es győzelmével folytatódott, majd a kilencvenes években kezdett igazán kikristályosodni, s a 2001-es afganisztáni és a 2003-as iraki invázióval vált igazán valósággá. Ez a két utóbbi háború nagymértékben megnövelte

Irán mozgásterét – kiiktatván két hagyományos ellenfelét: az afganisztáni tálibokat és az iraki baaszistákat. Ugyanebben az időben – konkrétan 2002-ben – mentek végbe meghatározó változások a török belpolitikában, mégpedig az iszlamista Igazság és Fejlődés Pártja (AK Parti) hatalomra kerülése nyomán.

Jelentősen megváltozott Irán biztonsági környezete – ellenséges országok gyűrűjébe került, viszont a szövetségeseiként szóba kerülhető iraki síiták mozgástere kiszélesedett –, ugyanakkor felerősödött a „posztkemalista demokratikus Törökország" iszlám identitása.[8] Mind a külső, mind a belső – azaz a globális, a regionális és a lokális – feltételrendszer változásai a közel-keleti befolyási övezeteik kiterjesztésére ösztönözték a két országot. Bizonyos elemzők ezt szinte az oszmán, illetve a szafavida birodalmak „újjáéledéseként" értékelik. Még ha erről nincs is szó, Irán és Törökország egyaránt markáns meghatározójává kívánt és kíván válni a közel-keleti folyamatoknak.

Az arab tavasz és a „posztamerikai" Közel-Kelet

2011 elején még sokak számára úgy tűnt, az arab tavasz eseményei – a média és egyes szakértők által előszeretettel használt kifejezéssel: a „forradalmi hullám"[9] – markánsan átrajzolják a Közel-Kelet geopolitikai térképét is, sorra döntve meg az autokratikus politikai berendezkedéseket és beindítva azt a „demokráciadominót", amellyel a Bush-adminisztráció korábban sikertelenül próbálkozott. A geopolitikai térkép átrajzolása valóban megkezdődött, de nem az előzetes várakozásoknak megfelelően.

Az arab tavaszt nem követte „arab nyár". Hogy milyen „évszak" jött utána, arról megoszlanak a vélemények. Egyesek szerint „iszlamista tél", míg mások – félretéve az évszak metaforát – azt a véleményt erősítik, hogy egy olyan Közel-Kelet, amely még kevésbé lesz tekintettel a nyugati érdekekre, mint amennyire az arab diktátorok voltak a nyugati értékekre.[10] Az bizonyos, hogy az arab tavasz lényeges változásokat indukált a térség erőviszonyaiban. Komoly kihívások érték az Egyesült Államoknak a régióban betöltött kiemelkedő szerepét.

A szakértők egy része már az Egyesült Államok 2003-as iraki inváziója előtt világosan látta, hogy az akció eleve kudarcra van ítélve, azaz a Bush-adminisztráció Irak, majd az egész Közel-Kelet demokratizálására vonatkozó grandiózus projektumára, egy nyugati típusú, demokratikus, virágzó Közel-Kelet víziójára bukás vár. Nem véletlen, hogy Richard Haass már 2006-ban egy „új Közel-Keletről" – lényegében egy „posztamerikai" Közel-Keletről – beszélt, vagyis arról, hogy „véget ért az amerikai korszak a Közel-Keleten", s beköszöntött egy új éra, amelyben nem külső, hanem helyi szereplők játsszák majd a meghatározó szerepeket.[11]

Nem sokkal Haass elemzését megelőzően, 2006 nyarán, a Hezbollah és Izrael háborúja idején Tel-Avivban használta Condoleezza Rice amerikai külügyminiszter

– némiképp más értelemben – az „új Közel-Kelet" kifejezést, felváltva ezzel a korábban az amerikai politikai zsargonban alkalmazott „tágabb Közel-Kelet" *(Greater Middle East)* fogalmát.[12] Rice úgy vélte, nem lenne szerencsés rábírni Izraelt a tűzszünetre, hiszen ez a *status quo ante* állapot fenntartásával járna, s nem segítené elő egy új Közel-Kelet – az Egyesült Államokkal szövetséges demokratikus államok régiójának – létrehozását.

Az arab tavasz eseményei kifejezetten hátrányosan érintették az Egyesült Államokat, jóllehet – eleinte legalábbis – illeszkedtek a Közel-Kelet Egyesült Államok által mindig is hangoztatott demokratizálásának folyamatába. A közvetlen amerikai katonai jelenlét visszahúzódóban van, az USA lényegében kivonta egységeit Irakból. Az arab tavasz eseményeire adott reakciói megkésettek voltak: a politikai vezetés sokáig kivárt az állásfoglalással, ingadozott, s szembetűnően alkalmazta azt a „kettős mércét", amely miatt már korábban is komoly bírálatok érték. Ez a késlekedés egyfajta, az eseményeket követő, defenzív közel-keleti politikában nyilvánult meg, egyes kritikusok szerint ezáltal jelentősen elősegítve az iszlamisták térnyerését.[13]

Az amerikai Közel-Kelet-politika komoly dilemmával szembesült: a stabilitás biztonsága és a demokratizálás bizonytalansága közötti választás kényszerével. Ez leginkább az egyiptomi megmozdulások során volt nyomon követhető: kezdetben több amerikai vezető politikus is Mubárakot támogató nyilatkozatot tett[14] (hasonlóképpen nyilatkozott Simon Perez izraeli elnök is[15]), később viszont már lemondásra szólították fel az egyiptomi elnököt. Líbia esetében az USA jó ideig tartózkodott a beavatkozástól, majd részt vett a hadműveletekben, bár igyekezett a háttérbe húzódni.

Szíria rendkívül fontos geostratégiai pozíciója miatt az amerikai politika sokáig visszafogott volt az Aszad-rezsim bírálatában is, reformokra próbálván rávenni a szíriai vezetést, s csupán később, a felkelők elleni brutális fellépések folytatódását követően szólította fel a vezetést a távozásra.[16] A „kettős mérce" a leginkább a bahreini eseményekkel kapcsolatos amerikai állásfoglalásban mutatkozott meg, hiszen az Egyesült Államok ebben az esetben nem a felkelők oldalára állt, hanem a vezetést támogatta a „rend" helyreállításában. Élesen bírálta Iránt, hogy az – a síita dominanciájú felkelők oldalán – beavatkozik az ország belügyeibe, ugyanakkor elfogadta az Öböl Menti Együttműködési Tanács – élén Szaúd-Arábiával – egységeinek a felkelés leverését célzó fegyveres beavatkozását.

Az USA Közel-Kelet-politikájának alakulása jól nyomon követhető az amerikai elnök beszédeiben. A beiktatása után nem sokkal Kairóban elmondott híres beszédében[17] új alapokra – a kölcsönös érdekekre és kölcsönös tiszteletre, továbbá olyan, hangsúlyozottan közös alapelvekre, mint az igazság és haladás, tolerancia és emberi méltóság – helyezte az USA és a régió kapcsolatait. A 2011. május 19-i, Közel-Keletről szóló beszédét[18] már nyilvánvalóan az előző hónapokban a térséggel kapcsolatos amerikai külpolitikát ért bírálatok motiválták, illetve az a szándék, hogy az Egyesült Államok vezető szerepét demonstrálja, valamint meggyőzze ezen országokat az USA-nak a saját érdekein

felülemelkedő jó szándékáról és a régió problémáinak megoldása iránti elkötelezettségéről. Erre utal az is, hogy a palesztin–izraeli problémakörről szólván megtette azt a heves izraeli reakciót kiváltó kijelentést, miszerint „Izrael és Palesztina határainak az 1967-es határokon kell alapulniuk, kölcsönösen elfogadott területcserével". Ehhez képest az ENSZ Közgyűlés előtt 2011 szeptemberében elmondott, egyértelműen „Izrael-párti" beszéde jelentős visszalépés volt.[19]

Oroszország: erősödő jelenlét

Jóllehet a bipoláris nemzetközi rendszer megszűnte, a Szovjetunió szétesése, illetve az amerikai pozíciók erősödése után Oroszország közel-keleti befolyásoló szerepe – egyáltalán: közel-keleti jelenléte – jelentősen csökkent, ez a helyzet a kétezres évek közepétől változásnak indult. Oroszország demonstratív módon igyekezett „láthatóvá válni" a Közel-Keleten: Putyin sorra végiglátogatta a régió fontosabb országait, az ország erősítette diplomáciai és gazdasági kapcsolatait Szíriával és Iránnal, s megfigyelői státuszt szerzett az Iszlám Konferencia Szervezetében. Moszkva igyekezett a közel-keleti folyamatok aktív szereplőjévé válni, például elősegíteni a megbékélést a Hamász és a Fatah között.

Az orosz külpolitika négy cél megvalósítására törekedett a régióban. Az egyik Oroszország nagyhatalmi státuszának visszaszerzése, s ezzel összefüggésben – mind általában a hidegháború utáni nemzetközi rendszerben, mind konkrétan a közel-keleti régióban – az USA dominanciájának csökkentése, kihasználva az amerikai Közel-Kelet-politika fiaskóit. A második az orosz nemzeti – különösen gazdasági – érdekek érvényesítése, konkrétan az orosz részvétel elősegítése, elsősorban a régió egyes országaiban, a fejlett technikát/technológiát képviselő ágazatok kiépítésében (fegyverszállítások, nukleáris reaktorok stb.). A harmadik az erőteljesebb orosz bekapcsolódás a közel-keleti olaj- és gázszektorba; s végül a negyedik az oroszországi, illetve az orosz határokhoz közeli szeparatista és más mozgalmak közel-keleti (iszlamista és egyéb) támogatásának radikális csökkentése.[20]

Mindezek a törekvések azonban egyfelől csupán korlátozott eredménnyel jártak, másfelől viszont komoly dilemmákat okoztak, választások elé állították, illetve diplomáciai manőverezésre késztették az orosz külpolitikát. Oroszország befolyása továbbra is korlátozott maradt, az viszont nyilvánvalóvá vált, hogy Moszkva megkerülhetetlen szereplője a közel-keleti színtérnek.

Az arab tavasz eseményei Moszkvát aggodalommal töltötték el, mindenekelőtt az esetleges negatív fejlemények aggasztották – így a spontán megmozdulások Oroszországra, illetve közvetlen környezetére gyakorolt hatásai, továbbá az események káoszba, anarchiába, polgárháborúba torkollásának a lehetősége. Mindemellett Oroszországot

komoly gazdasági érdekek fűzték és fűzik a felkelők által támadott politikai rendszerekhez, legyen szó Kaddáfi Líbiájáról, Aszad Szíriájáról vagy éppen az iráni rendszerről. Az orosz külpolitika az elmúlt másfél évben minden tőle telhetőt megtett a nyugati befolyás növekedésének megakadályozása, illetve saját érdekeinek érvényesítése érdekében.

A Líbiában történtek jól demonstrálják az orosz külpolitika ingadozását, ellentmondásosságát: először ellenezte a szankciókat, majd elfogadta; hasonlóképpen viszonyult a repüléstilalmi zóna bevezetéséhez; közvetítést vállalt a felkelők és a politikai vezetés között, ugyanakkor felszólította Kaddáfit a hatalom átadására, stb. A háttérben Putyin és Medvegyev – esetenként markáns – véleménykülönbsége húzódik meg. Továbbá az a tény, hogy Moszkva megpróbált egyensúlyt tartani a Kaddáfi rendszerével szembeni egységes arab fellépés és saját gazdasági érdekei között: közvetítőként igyekezett demonstrálni saját közel-keleti szerepének fontosságát, s azért is próbált „semleges" maradni a kormányerők és a felkelők között, hogy bármelyik kerekedik is majd felül, megőrizhesse líbiai gazdasági pozícióit.

Oroszországnak ugyanis komoly gazdasági érdekei forogtak kockán. 2 milliárd dollár értékű fegyverszállítási szerződést írt alá Líbiával, s további 1,8 milliárd dollár értékűről folytak tárgyalások. Putyin 2008-as líbiai látogatása során a két ország egy sor szerződést kötött az orosz cégeknek a líbiai ipar fejlesztésében való részvételéről.[21] Ez is indokolta, hogy az orosz külügyminisztérium először elutasította a tervezett szankciókat. Medvegyev azonban végül melléjük állt. Hasonlóképpen bírálta felül Medvegyev Szergej Lavrov orosz külügyminiszternek a felkelőket támogató katonai beavatkozást „elfogadhatatlannak" minősítő nyilatkozatát, s Oroszország végül is tartózkodott az ENSZ BT 1973. számú határozatának megszavazásakor, ezzel lehetővé téve a katonai akciót.[22]

Oroszország erős kritikával illeti az USA – egyáltalán: a Nyugat – elmúlt években követett közel-keleti politikáját, jól látva annak szinte teljes kudarcát. Ezért is viszonyul erős fenntartásokkal bármiféle újabb beavatkozáshoz. Líbia esetében végül Oroszország nem vétózta meg az ENSZ BT határozatát, később azonban annál hevesebben bírálta a Nyugat konkrét lépéseit, amelyek orosz megítélés szerint messze túllépték az ENSZ-felhatalmazás szabta kereteket.

Szíria esete sokkal összetettebb. Líbia geostratégiai szempontból periferikus ország, Szíria viszont központi; ráadásul Moszkva legfontosabb szövetségese a térségben, az orosz fegyverek egyik fő felvevőpiaca. Oroszország kategorikusan ellenez – és konzekvensen megvétóz – bármiféle, a szíriai rendszert elítélő ENSZ-határozatot.

„Új arabizmus", avagy feltámad-e az arab világ?

Az 1967-es vereség egyúttal a régió domináns ideológiájának, a nasszerizmusnak – pontosabban: a szekuláris arab nacionalizmusnak – a veresége is volt. Az arab nacionalizmus akkorra kimerült és kudarcot vallott – nem véletlenül nyilvánították egyes szakértők „halottnak".[23] „Meghalt" vele együtt az arab egység, az egységes arab állam ábrándja is. Jóllehet a téma retorikailag elő-előjött egy-egy, Nasszer babérjaira törő vezető (Szaddám Huszein, Kaddáfi, Aszad) esetében, illetve különböző szakmai konferenciák témájaként, az arab nacionalizmus *(kaumijja)* azonban végérvényesen átadta helyét a fokozatosan megszilárduló (nemzet)állami nacionalizmusnak *(vatanijja)*, ami viszont az arab világ egészét tekintve inkább hatott dezintegratív, mint integratív erőként. A hetvenes évek „olajárrobbanásai" nyomán beáramló olajdollárok ezt a partikuláris, (nemzet)állami nacionalizmust – egyáltalán: a nemzetállamok rendszerét – szilárdították meg. E rendszer számára pedig a legnagyobb kihívást immáron nem az arabizmus, hanem az 1979-es iráni iszlám forradalom győzelme által lendületet vett iszlamizmus jelentette.

E helyzetben változás következett be a kilencvenes évektől. A globalizáció folyamatának fölgyorsulása, a kommunikációs technikák viharos fejlődése, a transznacionális arab média – mindenekelőtt a katari székhelyű al-Dzsazíra – megjelenése egyes szakértőket arra késztetett, hogy egy újfajta „népi arabizmus", az „új arab utca" megjelenéséről értekezzenek. Khalil Rinnawi – Benjamin Barber híres munkájára hivatkozva – Mcarabizmusról beszél, az arab világ ideáját andersoni értelemben vett „elképzelt közösségnek" tartva.[24] Shibley Telhami az „új arabizmus" kifejezést alkalmazza, az egyik mögöttes tényezőnek a globalizációt és a transznacionális média létrejöttét tartva, a másiknak pedig az elnyomó kormányok és az iszlamizmus által fenyegetett szekuláris elit országhatárokon átívelő, mindenekelőtt egyes külpolitikai kérdésekkel kapcsolatos azonos álláspontban megnyilvánuló mozgalmát.[25]

Aligha lehetne persze ezt az „új arabizmust" nacionalizmusnak nevezni, sokkal inkább egyfajta „szupranacionális arab identitásnak",[26] amely azonban komoly szerepet töltött be az arab tavasz felkeléssorozatában, az események egyidejűségében. Jóllehet egyes értékelések némileg túlbecsülik az információs technika/technológia szerepét, nem véletlenül használták sokan a „Facebook-forradalom" és ehhez hasonló kifejezéseket. A Facebook, a Twitter, a mobiltelefonok és nem utolsósorban az al-Dzsazíra komoly szerepet töltött be az új, a virtuális arab közösséghez kapcsolódó transznacionális arab identitástudat erősítésében, a felkeléshullám futótűzszerű terjedésében. Ez az új arab, zömmel szekularizált fiatalokból álló közszféra lényegében mindegyik országban ugyanazokkal az égető problémákkal találta magát szembe, s lépett fel mielőbbi megoldásukat követelve.

Az „új arabizmus" hatóköre azonban ennél nem terjed tovább, s egy év elmúltával már az is világosan látható, hogy egyfelől inkább a különbségek, az egyes országok egymástól eltérő sajátosságai dominálják az „arab ősz/tél" történéseit, másfelől pedig az események második hullámában erőteljesen megjelent a korábban háttérbe húzódó iszlamizmus. Fő vonásokban háromféle, mondjuk így: „kvázi ideológia" létezik tehát egymás mellett, egymástól nem elszigetelten, hanem bizonyos mértékig egymást átfedve: az egyik a transznacionális újarabizmus *(kaumijja arabijja)*, a másik a „(nemzet) államiság" *(vatanijja)*, a harmadik pedig az iszlamizmus.

Arab tavaszból iszlamista télbe?[27]

A felkelési hullám eleinte – kissé váratlanul érve még a szakértőket is – nélkülözte az iszlamista jelleget, s eredendően szekularizált volt. A Tunéziában vagy Egyiptomban utcára vonuló tüntetők között nemigen lehetett iszlamistákat látni, iszlamista jelszavakat hallani. Mindez azért okozott meglepetést, mert az általános vélekedés szerint a hatalmon lévő autokratikus rendszerek legszervezettebb, legütőképesebb ellenzékét szinte mindenütt az iszlamisták jelentették. Szakértők sora képviselte azt az álláspontot, hogy amennyiben a régió országaiban (kvázi) demokratikus választásokra kerül(ne) sor, azokon nagy valószínűséggel az iszlamisták szereznék meg a szavazatok többségét. 2011 első fele rácáfolni látszott erre a feltételezésre, lényegesen számottevőbbnek láttatva az autokratikus rendszerek zömmel fiatalokból álló, szekuláris indíttatású ellenzékét.

Az idő előrehaladtával azonban ez a kép megváltozott. Színre léptek az iszlamisták, s azokban az országokban, ahol választásokra került sor, mindenütt fölényes győzelmet aratva, a legtöbb szavazatot szerezték. Marokkóban az Igazság és Fejlődés Pártja 107 helyet szerzett a 395 tagú parlamentben, s a király a párt vezetőjét, Abdelilah Benkiranét (Abd al-Iláh bin-Kírán) kérte fel a kormányalakításra. Tunéziában az iszlamista *al-Nahda* 90 helyhez jutott a 217 fős parlamentben, s az ország miniszterelnöke a párt főtitkára, Hammádí al-Dzsebálí lett. Egyiptomban az iszlamisták az alsóházi választások három fordulójában kétharmados többséget szereztek: a Muszlim Testvérek pártja, a Szabadság és Igazságosság Párt a listás helyek 38%-át, a radikális iszlamista-szalafita al-Núr párt pedig 29%-át,[28] míg az előbbi az alsóházi mandátumoknak összesen 47, az utóbbi pedig 25%-át nyerte el. Iszlamista előretörés jellemezte a 2012 elején tartott kuvaiti választásokat is, ahol az 50 tagú parlament 23 helyét szunnita iszlamisták szerezték meg. Líbiában a Nemzeti Átmeneti Tanács vezetője, Musztafa Abdul-Dzsalíl bejelentette, hogy az ország a *saría* alapján fog működni.

Figyelemre méltó a Hamász korábbi elszigeteltségének gyökeres megváltozása, a szervezet aktív visszatérése a közel-keleti politikai-diplomáciai színtérre, pontosabban „visszafogadása" a régió politikai vezetései részéről.[29] Mindez annak is köszönhető,

hogy a Hamász meglehetősen pragmatikusan viszonyult az arab tavasz eseményeihez, aminek jó példája Szíria.

A Hamász lényegében a Muszlim Testvérek Szervezetének palesztinai szárnya. A szervezet Kháled Mesaal vezette politikai irodájának a kétezres évek eleje óta Damaszkusz adott otthont, következésképpen jó viszonyt ápoltak a szíriai vezetéssel és azzal az Aszad elnökkel, akinek az apja 1982 februárjában véresen leszámolt a szíriai Muszlim Testvérek hamái felkelésével. A Hamász nem tartott fenn kapcsolatot a Testvérek szíriai mozgalmával. Mindvégig tartózkodott attól, hogy beavatkozzon az ottani eseményekbe – akár csak állást foglaljon azokkal kapcsolatban –, mindazonáltal Mubárak bukását követően Mesaal megkísérelte rávenni Aszad elnököt a reformokra, illetve a felkelések kirobbanását követően a szervezet megpróbált közvetíteni a kormány és a felkelők között, azonban eredménytelenül, s végül Damaszkusz elhagyása mellett döntött.[30]

A szíriai események szereplőjévé vált a radikális iszlamizmus. A politikai vezetés a kormányellenes megmozdulások kezdetétől gyakran hivatkozott arra, hogy a felkelők soraiban nagy számban találhatók terroristák, radikális, szélsőséges iszlamisták. Mindebben a kormány kezére játszott az a videoüzenet, amit az Oszáma bin Láden helyét átvevő al-Káida-vezető, Ajman az-Zaváhirí tett közzé 2011 júliusában, és amelyben támogatásáról biztosította az Aszad-ellenes tüntetőket, s a felkelést az USA és Izrael érdekei elleni iszlám küzdelemnek minősítette.[31] 2012 februárjában Zaváhirí újabb üzenetében arra szólította fel a szíriai felkelőket, hogy ne támaszkodjanak se az Arab Liga és a Nyugat „bukott államaira", se Törökországra.[32] Szakértők szerint egyes, Szíriában elkövetett merényletek az al-Káida jelenlétére utalnak.[33]

Az iszlamista előretörésért sokan az Obama-adminisztráció erőtlen közel-keleti politikáját, a felkelésekhez való „gyenge" hozzáállását okolják.[34] Ahelyett, hogy erős vezető szerepet játszva a felkelések élére állt volna, pusztán üdvözölte a változásokat, teret nyitva ezáltal az iszlamizmus térhódítása előtt.

Az iszlamista térnyerés komoly aggodalommal tölti el a nyugati szakértők és politikusok jelentős részét: az arab országok iszlamizálódásának – egyúttal radikalizálódásának –, a *saría* bevezetésének, a Nyugattal való szembefordulásnak a veszélyét látják benne. Ezek az aggályok azonban nem kellően megalapozottak, téves általánosításon, az iszlamizmus egészének egy – kétségkívül létező – szűk, radikális szárny nézeteivel való azonosításán alapulnak. Az iszlamisták azonban nem alkotnak monolitikus tömböt. Ellenkezőleg: rendkívül differenciáltak, különböző törésvonalak által tagoltak. A Tunéziában hatalomra került al-Nahda vagy az egyiptomi Muszlim Testvérek kifejezetten mérsékelt irányvonalat képviselnek, lemondtak az erőszakról, és a demokratikus választások mellett tették le a voksot.[35] A választásokon elért sikerük viszont egyáltalán nem meglepő: az autokratikus rendszerekkel szemben álló erők közül kétségkívül az iszlamisták a legszervezettebbek.

Ezzel együtt sokan vélik úgy, hogy az arab tavasz egyik legjelentősebb vonása a „harmadik erő" – vagyis az eddig „néma", most azonban hangjukat hallató, változásokat követelő, politikailag szervezetlen tömegek – markáns színre lépése. Fawaz Gerges mindezt olyan pszichológiai áttörésként értékeli, amely jelentősen átalakította az „arab közvéleményt", s amelyet többé egyetlen kormányzat sem hagyhat figyelmen kívül.[36]

A szaúdi–iráni rivalizálás és a „síita félhold"

Az iszlám „jelentésteli tere"[37] fölötti hegemóniáért évtizedek óta folyó szaúdi–iráni rivalizálás egyes értékelések szerint 2011 közepére ismét egyfajta „hidegháború" szakaszába lépett, hiszen jóllehet semmiféle konkrét bizonyítéka nincs annak, hogy Irán tevőlegesen támogatta volna a bahreini ellenzéki megmozdulásokat, szaúdi részről azzal vádolják, hogy saját „ötödik hadoszlopaként" használja az Perzsa-öbölben élő síitákat.

Olivier Roy szerint a kétezres években érte az arab világot a harmadik nagy trauma, mégpedig a szunnita arabok politikai dominanciájának erodálódása a Közel-Keleten.[38] Ekkorra ugyanis eltűnt az a – Kaukázus déli részétől az Öbölig húzódó, korábban az Oszmán Birodalom és Irán közötti – stratégiai jelentőségű határ, amelyik évszázadok óta elválasztotta egymástól a szunnita arab világot a síita iráni világtól. Amíg e határ létezett, a síizmus gyakorlatilag Iránnal volt azonos, a határtól nyugatra élő síita arabok szunnita politikai fennhatóság alatt éltek. A kétezres évek közepétől viszont a határ áttevődött az arab világon belülre, a szunniták és a síiták közé – felerősítve az utóbbiak iráni befolyásoltságát –, s egyidejűleg a szunnita arab térség szerepe jelentősen lecsökkent, míg a síita iránié megnövekedett.

A „síita félhold" kérdése alapvetően nem vallási, hanem politikai-geopolitikai dimenziókkal rendelkezik, azonban lévén az egész közel-keleti színtér iszlám alapokon nyugvó, a kettő között igen szoros az összefüggés. Egyes elemzők szerint a fő különbség a „régi" és az „új Közel-Kelet" között az, hogy az előbbi esetében a fő törésvonal a „radikális" és a „mérsékelt" arab országok között húzódott, míg a kétezres évektől az Irán vezette „radikális" síita geopolitikai régió (amelynek Iránon kívül valamennyi tagja arab) áll szemben a „mérsékelt" szunnita arab geopolitikai régióval.

A gyökerek voltaképpen az arab–perzsa törésvonalra, illetve az évtizedek óta tartó szaúdi–iráni, az „olajiszlám" és a „forradalmi iszlám" közötti rivalizálásra vezethetők vissza. Az öntudatukban megerősödött síiták számára a vallás igen fontos politikai eszközzé vált, de ugyanez mondható el a síita újjáéledéstől tartó szunnitákról is. Az egyes országok között jelentősek a különbségek, a szunnita–síita törésvonal azonban a vallási tényező által áthatott geopolitikai törésvonalnak nevezhető. És minél inkább ölti ez a törésvonal egy arab–iráni szembenállás (rivalizálás) képét, annál nagyobb a gyanakvás és ellenségeskedés a szunnita többség részéről az egyes országokban élő síita arab kisebbségekkel szemben.

A „síita félhold" kezdetei az 1979-es iráni iszlám forradalom győzelmére vezethetők vissza. A forradalmi Irán – amely az iszlám forradalom győzelmétől nyíltan hirdette annak „exportját", Mekka és Medina „felszabadítását" a szaúdi „amerikai iszlám" fennhatósága alól, továbbá az iraki baaszista rendszer megdöntésének a szükségességét – már az Irakkal vívott háború évei alatt megpróbálta növelni befolyását a levantei térségben. Ehhez mintegy természetes szövetségesre lelt Háfez al-Aszad Szíriájában. Az Irán és Szíria között ekkor kialakult szoros szövetség alapvetően reálpolitikai, illetve geostratégiai okokra vezethető vissza. Ezt a szövetséget a két ország a vallási dimenzió hangsúlyozásával tette még szorosabbá: a szíriai politikai vezetés kulcsfigurái az iszlám alavita[39] irányzatából kerültek ki.

A szíriai–iráni szövetség hamarosan újabb taggal bővült: a libanoni Hezbollahhal. A zömmel dél-libanoni, a társadalom szegényebb rétegeit képviselő síitákból álló Hezbollah nem sokkal az iráni forradalom győzelmét követően jött létre.[40] Első vezetői csodálattal néztek a forradalmi Iránra, s a vallásjogi tudósok politikai vezető szerepére vonatkozó nézeteik is egybeestek a Khomeini-féle *vilájat-e fakíh* koncepcióval. Irán fegyveres ellenállási szervezetnek tekintette a Hezbollahot, s az iráni Iszlám Forradalmi Gárda tagjai végezték Libanonban – Szíria tudtával és támogatásával – a Hezbollah harcosainak a kiképzését.[41] A Szíria–Irán–Hezbollah hármas szövetség óriási összetartó ereje egyfelől az Izrael-ellenesség, másfelől a palesztin ügy képviseletének felvállalása volt.

Ez utóbbi révén kapcsolódott be a nyolcvanas évek végén egy újabb szervezet, a palesztin Hamász is a szövetségbe. Jóllehet szunnita szervezetről van szó, a „hagyományos" szunnita–síita ellentétet „felülírták" egyéb, az együttműködést ösztönző szempontok, mindenekelőtt a radikális iszlamizmus és az Izrael-ellenesség. A nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején a Hamász erőfeszítéseket tett külső támogatói körének bővítésére, Irán pedig regionális befolyásának a síita körökön túlnyúló erősítésére. 1989. november 16-án bejelentették, hogy Irán és a Hamász stratégiai szövetséget kötött a „Palesztina felszabadításáért vívott háborúban".[42] Ettől kezdődően a Hamász vezetői gyakran tettek látogatást Teheránban, Irán komoly pénzügyi támogatásban részesítette a mozgalmat, s a Hezbollahhal egyetemben szerepet vállalt a Hamász harcosainak kiképzésében. A Hamász legfelső vezetésének a székhelye pedig 2012 elejéig, a szíriai összecsapások eszkalálódásáig Damaszkuszban volt.[43]

Az Egyesült Államok 2003-as iraki inváziója követően az Irán vezette síita tengely újabb taggal bővült, a többségében síiták lakta Irakkal. Irán mindent megtesz annak érdekében, hogy a két országot összekötő – Khamenei ajatollah megfogalmazásában – „mély vallási és kulturális kötelékek" alapján mind nagyobb befolyásra tegyen szert Irakban.[44]

A kétezres évek második felében élénk vitát váltott ki a Közel-Kelet sok szunnita országában a síiták állítólagos intenzív misszionáriusi tevékenysége, amelynek a

hátterében Irán hegemonista törekvéseit, „az iszlám transznacionális köntösébe öltöztetett nacionalizmusát" látták. „A felhalmozott olajbevételek révén Irán ma már képes elérni azt, amit nem tudott Khomeini 1979-es forradalmát követően."[45] Több arab országban szunnita vallási vezetők, illetve politikai tisztségviselők adtak hangot a síitizációval, illetve az iráni „terjeszkedéssel" kapcsolatos aggodalmuknak.[46]

Hoszni Mubárak egyiptomi elnök egy 2006 áprilisában az al-Arabijja hírtelevíziónak adott interjújában úgy vélekedett, hogy az arab államokban élő síiták többsége mindig is lojálisabb volt Irán, mint saját állama iránt.[47] Az egyiptomi vezetés ugyanis – a szaúd-arábiai és a jordániai vezetéshez hasonlóan – nagy aggodalommal szemlélte Irán egyre növekvő befolyását a Közel-Keleten, s azzal vádolta az iráni síita vallási vezetést, hogy ennek érdekében használja a térségben élő síita vallási közösségeket. Szunnita vallástudósok – élükön Júszuf al-Karadáví sejkkel, a Muszlim Tudósok Nemzetközi Uniójának elnökével – frontális támadást indítottak a síiták ellen, akiket, jóllehet szintén muszlimok, „újítóknak/eretnekeknek" neveztek.[48] „Meg kell védenünk a szunnita társadalmakat a síita inváziótól" – jelentette ki Karadáví. A szunnita vallástudósok síitákkal kapcsolatos megnyilvánulásai kifejezetten Irán ellen irányultak. Nem maradt el persze az iráni válasz sem: a hivatalos iráni hírügynökség Karadávít egyenesen „a nemzetközi szabadkőművesek és zsidó rabbik" szóvivőjének titulálta.[49]

Irán és az arab tavasz: repedések a „síita félholdon"

Irán szempontjából az arab tavasz eseménysorozata a korábbihoz képest lényegesen megváltozott környezeti feltételeket jelent. Az 1979-es iszlám forradalom győzelme óta az ország – amely sem etnikai (arab vs. perzsa), sem vallási (szunnita vs. síita) szempontból nem örvend túlzott népszerűségnek az arab államokban – megpróbált olyan diskurzusokat folytatni, amelyekkel akár vezető szerepre is számíthatott a régióban, olyan „puha erőt" alkalmazott, amellyel megnyerheti az „arab utca" támogatását.[50] Ezért fennen hirdette a szektariánus megosztottságon felülemelkedő forradalmi iszlámot, illetve a pániszlamizmust, az Amerika- és Izrael-ellenességet, s gyakran vállalta fel a palesztin ügy képviseletét. Ezek a törekvései – a térségben lezajlott eseményekkel párosulva – sikerrel is jártak. A 2000-es évek közepére, második felére Irán pozíciói látványosan megerősödtek, Szíria megkerülhetetlen tényezővé vált, a Hezbollah sikerként könyvelte el Izrael 2000-es kivonulását Dél-Libanonból, valamint a 2006-os 34 napos háborút, a Hamász pedig fölényes győzelmet aratott a 2006. januári választásokon.

Egy 2008-ban, hat arab országban végzett közvélemény-kutatás szerint a régió három legnépszerűbb politikusa (sorrendben) Haszan Naszrallah, Bassár al-Aszad és Mahmúd Ahmedinezsád volt, s mindegyikük jelentősen (Aszad nyolcszorosára, a másik kettő mintegy kétszeresére) növelte népszerűségét 2006-hoz képest.[51] Számottevően

javult az arab közvéleményben Irán nukleáris programjának a megítélése is: a megkérdezettek 67%-a vélte úgy, hogy az országnak joga van a nukleáris programhoz, és meg kellene szüntetni az Irán elleni szankciókat; 44% pedig azon az álláspontón volt, hogy amennyiben Irán nukleáris fegyverekre tenne szert, annak inkább pozitív, semmint negatív hatásai lennének a közel-keleti régióra.

Az arab tavasz felkeléssorozata azonban lényegesen csökkentette az iráni diskurzusban korábban meghatározó kérdések relevanciáját, előtérbe állítva olyan problémaköröket, mint a méltóság, a demokrácia, a szociális és gazdasági problémák. Az iráni vezetés megpróbálta összhangba hozni az arab tavasz eseményeit és saját diskurzusát. Eleinte kifejezetten üdvözölte a megmozdulásokat, bennük mintegy az 1979-es iráni iszlám forradalom megismétlődését látva. Később azonban, miután a felkeléshullám elérte első számú arab szövetségesét, Szíriát is, differenciált, s a felkelések egy részét már „cionista összeesküvésként" interpretálta.

Irán első számú vallási vezetője, Khamenei ajatollah 2011 márciusában kijelentette, hogy egy „új iszlám mozgalom" van kibontakozóban a Közel-Keleten, „nemzetek széles körű ébredése, ami iszlám célok megvalósítására irányul".[52] Ahmedinezsád elnök pedig az iráni iszlám forradalom 32. évfordulója alkalmából mondott beszédében a tunéziai és egyiptomi, a Nyugat érdekeit szolgáló szekuláris diktátorok elleni megmozdulásokat az iráni forradalom folytatásaként értékelte.[53]

Hamarosan bebizonyosodott azonban, hogy az arab tavasz Irán szempontjából inkább kifejezetten hátrányos változásokat indukál. Komoly kormányellenes demonstrációkra került sor Szíriában is. A Bassár al-Aszad vezette rezsim harcjárműveket és nehézfegyvereket vetett be Hamában és más városokban a tüntetők ellen. Irán nehéz helyzetbe került, hiszen aligha lehetett volna a vele szövetséges szíriai rendszer elleni tüntetéseket a Khomeini-féle iszlám forradalomhoz hasonlítani. Szíriát ezért teljesen külön kezelte az arab tavasz többi országától: így szerinte ott a külföldi hatalmak, mindenekelőtt az Egyesült Államok és a „cionista rezsim" – Izrael – által támogatott „terroristacsoportok" hajtanak végre a legitim kormány elleni akciókat. Amint az iráni külügyminisztérium szóvivője elmondta: miután a „cionista rezsim" számára komoly fenyegetést jelent az Irán és Szíria részéről tapasztalható, határozott ellenállás, ezért megtesz mindent a szíriai vezetés hatalmának aláaknázására.[54]

Komoly ütközőpontnak bizonyult Bahrein is. Az uralkodó, Hamad bin Ísza Ál-Khalífa egyenesen puccs szervezésével vádolta Iránt, az Öböl arab monarchiái pedig határozottan kiálltak mellette. A Bahrein körüli konfliktus Irán és az arab országok között még 2009-ben kezdődött. Arab körökben ugyanis nagy vihart kavart az iráni Ali Akbar Nátek-Núri korábbi házelnök – Ali Khamenei ajatollah, legfőbb vezető tanácsadója – azon kijelentése, miszerint a sah idején „Bahrein a 14. tartományunk volt, és képviselője ott ült a parlamentben".[55] Mubárak egyiptomi elnök és Abdullah jordániai király napokon belül demonstratív látogatást tettek Bahreinben, ezzel is kifejezésre

juttatva szolidaritásukat, Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírségek pedig nyilatkozatot tett az ország védelmében.

A média egy része úgy hivatkozott Nátek-Núri beszédére, mintha abban az szerepelt volna, hogy Bahrein valójában Irán egyik tartománya, illetve hogy Irán ténylegesen igényt tart Bahreinre. Egyesek a második öbölháborúval, illetve Irak Kuvait iránti történelmi igényével vontak párhuzamot. Az iráni külügyminisztérium szóvivője egy interjúban azonban kifejezésre juttatta, hogy hazája tiszteletben tartja Bahrein függetlenségét és szuverenitását.[56]

Az arab tavasz eseményei – különösen a Bahreinben történtek – nyomán az Perzsa-öböl arab monarchiái immáron határozott és egyértelmű figyelmeztetést küldtek Iránnak: a belügyeikbe történő bármiféle beavatkozása erőteljes válaszlépést von maga után. Először Szaúd-Arábia küldött egy mintegy ezerfős katonai kontingenst a bahreini kormány kérésére az országba, majd az Egyesült Arab Emírségek is „biztonsági erőkkel"[57] támogatták. Mindez az Öböl Menti Együttműködési Tanács (GCC) katonai ereje, a Félszigeti Véderő (Peninsula Shield Force, röviden Peninsula Shield, arabul Diraa al-Dzsazíra) égisze alatt történt.[58] Jóllehet az elsődleges okot a bahreini belső felkelés szolgáltatta, a Félszigeti Véderő főparancsnoka, Mutlak bin Szálim al-Azima tábornok úgy fogalmazott, hogy a beavatkozás fő célja „Bahrein alapvető stratégiai fontosságú katonai infrastruktúrájának védelme bármiféle külföldi beavatkozástól", továbbá a bahreini határok biztosítása, míg a helyi biztonsági erők a belbiztonság biztosításával voltak elfoglalva.[59] A Bahreini Védelmi Erők főparancsnoka pedig, megköszönve a Félszigeti Véderők Bahrein védelme érdekében történt fellépését, azt hangsúlyozta, hogy az egységek addig állomásoznak az országban, amíg „fennáll a külföldi fenyegetés".[60] A közvetlen beavatkozás felvállalásának ténye jelentős változást mutat a Perzsa-öböl menti monarchiák, elsősorban Szaúd-Arábia addigi, főként a diplomáciára irányuló, nagyrészt a háttérben zajló tevékenységében.

A Félszigeti Véderők igénybevétele ugyanakkor jelzi az Öböl menti országok – mindenekelőtt Szaúd-Arábia – azon törekvését, hogy a bahreini beavatkozás ne intervenciónak tűnjön, hanem a GCC-országok olyan egységes lépésének, amely a térség biztonságának megőrzésére – és nem a bahreini (kisebbségi) uralkodó dinasztia védelmére – irányul, mégpedig az elfogadott közös célok alapján. A helyzet azonban meglehetősen ellentmondásos. A bahreini ellenzék ugyanis a beavatkozást „otromba megszállásnak" minősítette, vagyis külső agressziónak.[61] Az iráni külügyminisztérium pedig azonnal elítélte és elfogadhatatlannak minősítette a „külföldi erők jelenlétét és beavatkozását Bahrein belügyeibe", ami csak tovább bonyolítja a helyzetet.[62] Sokáig fennállt a veszély, hogy Irán az agressziónak minősített szaúdi intervenció hatására még inkább feljogosítva érzi magát a bahreini beavatkozásra. Az Öböl Menti Együttműködési Tanács rendkívüli ülésén mélységes aggodalmát fejezte ki „a GCC-országok belügyeibe történő és nemzetbiztonságuk ellen irányuló iráni beavatkozás folytatódása miatt", az

iráni elnök pedig a csapatok azonnali kivonására szólította fel Szaúd-Arábiát, elítélve a bahreini kormányt is „saját népe meggyilkolása" miatt.[63]

Az Irán növekvő befolyásától való félelem arra késztetett több Öböl menti államot, hogy libanoni síitákat utasítsanak ki országukból, Iránnal és a Hezbollahhal való együttműködéssel, illetve a bahreini és a szaúd-arábiai demonstrációk kirobbantásában való közreműködéssel vádolva őket. „Egyetlen libanoni síita sem maradhat az Öböl térségében, aki kapcsolatban áll a Hezbollahhal vagy a Forradalmi Gárdával, vagy ezzel gyanúsítható" – jelentette ki egy magas rangú bahreini tisztségviselő.[64]

2011 közepére drámaian megváltozott Irán megítélése a régió arab államaiban. A Zogby 2011 nyarán végzett közvélemény-kutatása szerint Irán népszerűsége hatalmasat zuhant az arab világban. A Marokkóban, Egyiptomban, Libanonban, Jordániában, Szaúd-Arábiában és az Egyesült Arab Emírségekben végzett felmérés alapján 2011-ben Irán megítélése a jelentős síita lakossággal rendelkező Libanonban a legkedvezőbb (63%), míg Szaúd-Arábiában mindössze 6%-os szimpátiát élvez. A változások 2006-hoz képest rendkívül jelentősek: Libanon kivételével mindenütt legalább 60%-os – van, ahol 80-90%-os – a csökkenés.[65] Egyedül Libanonban értett egyet a válaszadók többsége (57%)[66] azzal a kijelentéssel, hogy „Irán hozzájárul az arab világbeli békéhez és stabilitáshoz", míg a többi országban a megkérdezettek nagyobb része (Emirátusok 80%, Egyiptom 68%, Jordánia 72%, Marokkó 83%, Szaúd-Arábia 95%) nem értett egyet vele.

Hatalmasat zuhant a felmérésbe bevont arab országok közvéleménye körében az iráni nukleáris program megítélése is. Elsöprő többségük vélekedett úgy, hogy a Közel-Kelet térsége atomfegyvermentes övezetként biztonságosabb lenne, mint akkor, ha Irán nukleáris hatalommá válna. A kérdések között szerepelt egy olyan is, hogy – Izraelen kívül – a régió melyik országát tudnák elképzelni nukleáris hatalomként. Irán kizárólag a libanoni válaszadóktól kapott erre viszonylag sok szavazatot (33%), a többi országban a válaszadók kevesebb mint 5%-a voksolt rá. (A többség Egyiptomot tette az első helyre; kivételt a szaúdiak jelentettek, akik természetesen Szaúd-Arábiát.)

Szunnita előretörés: Szaúd-Arábia és Egyiptom

Szaúd-Arábia szerepe az arab tavasz eseményeiben meglehetősen ellentmondásos. A monarchia az Egyesült Államok egyik fontos helyi szövetségese, ugyanakkor meglehetősen konzervatív irányultságú, s az iszlám egyik legradikálisabb – élesen síitaellenes – szunnita irányzatának, a vahhábizmusnak ad otthont. Az arab tavasz eseményei kétségkívül „felértékelték" Szaúd-Arábia regionális pozícióit, ami – Törökországgal együtt – hathatós ellensúlyt látszik biztosítani a gyengülő helyzetű Iránnal szemben. 2011 első felében Szaúd-Arábia a bahreini megmozdulások leveréséhez nyújtott közvetlen katonai beavatkozásával – kiegészítve vele korábbi jemeni

szerepvállalását –, s erőteljes Irán-ellenes retorikájával egyfajta „ellenforradalom" élére állt, garantálva az Öböl menti olajmonarchiák védelmét mindenféle belső megmozdulással vagy külső beavatkozással szemben.

A szaúdi vezetés minden eszközzel védi hatalmát bármiféle, azt veszélyeztető belső vagy külső erővel szemben. Az arab tavasz eseményei arra késztették az uralkodó dinasztiát, hogy – támogatások formájában és egyéb módon – sok milliárd dollárt fordítson arra, hogy továbbra is biztosítsa (erősebben fogalmazva: „megvásárolja") a lakosság lojalitását.[67] Amikor azonban a vezetés a szükségét érzi, erővel is fellép a belső ellenzéki megmozdulásokkal szemben, amelyek mindenekelőtt a keleti tartományokban élő síita lakosság körében tapasztalhatók. Taufík al-Amír síita vallási vezetőt például – aki a királyság alkotmányos monarchiává történő átalakítását sürgette – bebörtönözték. Katif tartományban 2011 közepétől szinte állandósultak a zavargások, 2012 elején több ezres megmozdulásokra került sor, amelyeken a tüntetők egyebek között az iszlám egység mellett szálltak síkra. A szaúdi belügyminisztérium „új terrorizmusnak" minősíti a felkeléseket, amelyeket „külföldről manipulálnak" (értsd: Irán áll a háttérben), s amelyre a szaúdi vezetés „vasökéllel" csap le, akárcsak az al-Káidára.[68]

Mindez nyilvánvaló alkalmat szolgáltat Irán számára a szaúdi vezetés éles kritikájára. Ráadásul azzal vádolja a szaúdi rezsimet, hogy hatalmának védelme érdekében beavatkozik más országok – ti. Bahrein és Jemen – belügyeibe. Sokak szerint ugyanakkor az iráni rendszer az, amelyik ezt teszi: „aktívan destabilizálja Szaúd-Arábia szomszédjait, és növeli befolyását Szaúd-Arábia síita kisebbsége körében".[69]

Figyelemre méltó Szaúd-Arábiának a szíriai eseményekhez való hozzáállása. A szaúdi király – az arab országok közül elsőként – szokatlanul éles hangú nyilatkozatban ítélte el a szíriai vérengzést, és bejelentette a szaúdi nagykövet hazarendelését Damaszkuszból, továbbá „gyors és átfogó" reformokat sürgetett.[70] Szaúd-Arábia azóta is élen jár a szíriai felkelők támogatásában, immáron fegyverek szállításával is. Abdallah király rosszallását fejezte ki Medvegyev orosz elnöknek, amiért Oroszország nem egyeztetett az arab államokkal, mielőtt megvétózta az ENSZ BT Szíriát elítélő és Aszad elnököt lemondásra felszólító határozatát. A király szavai szerint Szaúd-Arábia „sohasem feledkezik meg vallási és morális kötelezettségeiről".[71]

A Szíriával kapcsolatos szaúdi lépések hátterében vélhetően nem a szíriai civil áldozatok iránt érzett részvét, hanem az iráni befolyás növekedésétől való félelem játszik meghatározó szerepet. A szíriai reformok sürgetése pedig meglehetősen furcsán hangzik egy olyan vezető szájából, aki maga is keményen fellép az országában a legkisebb megmozdulással szemben is, és aki katonákat küldött a bahreini felkelés leverésére, bevetette hadseregét Száleh jemeni elnök kormánycsapatai mellett az ottani síita felkelők ellen, befogadta a Tunéziából elűzött Zín al-Ábidín Ben Ali elnököt, s akinek az egyik tanácsadója „megalázó látványosságnak" minősítette Mubárak volt egyiptomi elnök perét.[72]

Egyiptomot, az Egyesült Államok első számú arab szövetségesét komoly kihívások érték. Mubárak hatalmának megdöntése aggodalommal töltötte el mind az amerikai, mind az izraeli vezetést. A volt elnök idején Egyiptom hűvös, de kiegyensúlyozott kapcsolatot tartott fenn Izraellel. Mubárak személye garanciát jelentett az Egyiptom és Izrael közötti békeszerződésben foglaltak betartására. A palesztinkérdés kapcsán a mubáraki Egyiptom sohasem foglalt el az izraeli véleménnyel szembenálló álláspontot; a 2006 nyarán lezajlott Hezbollah–Izrael összecsapásokért kifejezetten az előbbit tette felelőssé, 2008-ban pedig Izrael Egyiptom hozzájárulásával hajtott végre bombatámadásokat a Hamász gázai állásai ellen. A WikiLeaks kiszivárogtatásai szerint Iránnal kapcsolatban Mubárak kijelentette: „úgy terjed az iráni befolyás az Öböltől Marokkóig, mint a rák".[73]

Ennek a külpolitikának ugyanakkor az volt az „ára", hogy Egyiptom Mubárak elnökségének közel három évtizede alatt nem tudta visszanyerni korábbi – a szadati „különbékével" elveszített – regionális vezető szerepét, sőt a térségbeli folyamatokra gyakorolt befolyásoló képessége tovább csökkent, regionálisból lokális szereplővé vált.[74] Az Egyesült Államok és Egyiptom között egy olyan „patrónus–kliens" viszony alakult ki, amely sokkal inkább szolgálta a rezsim fennmaradását, mint Egyiptom nemzeti érdekeinek érvényesítését.[75]

A Hoszni Mubárakot felváltó új vezetés külügyminisztere, Nabíl al-Arabí[76] Egyiptom regionális vezető szerepének visszaszerzését tűzte ki célul, s e törekvés része volt az egyoldalú, Amerika-barát külpolitikai irányvonal megváltoztatása és új, az egyiptomi nemzeti érdekeket jobban tükröző önálló külpolitika követése. Az új irányvonal jeleként Egyiptom látványosan javította kapcsolatait Iránnal, megnyitotta a rafahi határátkelőhelyet, és komoly lépéseket tett a Hamász és a Palesztin Nemzeti Hatóság közötti megbékélés elősegítése érdekében. A hatalmat Egyiptomban ténylegesen a kezében tartó Fegyveres Erők Legfelsőbb Tanácsa azonban – főként, miután Arabí 2011 júliusától az Arab Liga főtitkári posztját tölti be – jelentősen „lefékezte" a radikális külpolitikai irányváltást.

Amennyiben Egyiptomban konszolidálódik a helyzet, és az ország visszanyeri regionális vezető szerepét, nemcsak Teherán komoly riválisává válhat, akadályozva Irán térségbeli ambícióit, de Törökországot is visszaszoríthatja.

Törökország: az arab világ vezetője?

Törökország – korábbi, a teljes jogú EU-tagsággal kapcsolatos várakozásai kudarcával és érzékelhető kelet felé fordulásával párhuzamosan – a kétezres évek eleje óta a közelkeleti színtér egyre jelentősebb szereplőjévé válik. Ezt elsősorban az egyiptomi és a szíriai folyamatok befolyásolása érdekében kifejtett diplomáciai tevékenysége, a palesztin

ügy képviseletének határozott felvállalása és az Izrael elleni diplomáciai offenzíva révén érte el. A kétezres évek közepére Törökország vált a közel-keleti régió egyik vezető nagyhatalmává, s a török vezetés kifejezetten a régió politikai vezetőjeként pozícionálja az országot.[77]

Egyes értékelések ezt főképpen Recep Tayyip Erdoğan miniszterelnök személyes szerepének tulajdonítják, akinek a vezetésével Törökország olyan mértékben vált befolyásos szereplőjévé a közel-keleti folyamatoknak, amilyenre az Oszmán Birodalom szétesése óta nem volt példa.[78] Persze mindebben egyéb tényezők is szerepet játszottak, maga az értékelés azonban helytálló. Erdoğan 2000 nyarán – az Európai Unió kritikájára reagálva – kijelentette, hogy Törökország előtt egyéb lehetőségek is állnak, mint az európai uniós tagság. Elemzők szerint ez alapozta meg az ország dinamikus, vezető szerepre törekvő közel-keleti politikáját.

Törökország közel-keleti kapcsolatrendszere ugyanakkor meglehetősen sajátos, hiszen az iszlám világ egyedüli országaként már 1949-ben elismerte Izraelt és diplomáciai kapcsolatot létesített vele. A két ország között igen jó viszony alakult ki, ami persze esetenként hullámzásokat mutatott – például az arab–izraeli háborúk idején –, s időnként komoly feszültségek terhelték, azonban a két ország kapcsolatrendszerében törésre nem került sor. Ez a helyzet annyiban változott az AK Parti hatalomra kerülése után, hogy a török vezetők részéről több ízben is erőteljes bírálat ért különböző izraeli lépéseket.[79] De az ország továbbra is közvetítő szerepet vállalt Izrael és egyes arab országok konfliktusaiban, így például a szíriai–izraeli béketárgyalásokon.

Törökország és Izrael kapcsolata a kétezres évek végére látványosan megromlott. Törökország rendkívül negatívan ítélte meg a 2009. januári, Gázai övezet elleni izraeli támadást. A két ország kapcsolatai 2010. május végén zuhantak a legmélyebb pontra, amikor Izrael megtámadta a Gázai övezetbe segélyszállítmányt vivő hajókat – köztük a konvoj vezérhajóját, a Mavi Marmarát –, s az izraeli kommandósok fegyveres akciójának kilenc török is áldozatául esett. A török kormány az incidenst „Törökország szeptember 11-éjeként" értékelte. Egyes izraeli szakértők ugyanakkor Törökország iszlamizálódására hívták fel a figyelmet, arra a következtetésre jutva, hogy az ország immáron legalább akkora fenyegetést jelent Izrael számára, mint Irán.[80]

Törökország és Szíria kapcsolata évtizedeken keresztül rendkívül hűvös volt, ami érthető, hiszen Törökország a NATO tagja lett, így csatlakozott a nyugati szövetségi rendszerhez, Szíria viszont a Szovjetunió közel-keleti szövetségeseinek egyike volt. A török kormány ellen fegyveres harcot folytató Kurd Munkáspárt (Partiya Karkerén Kurdistan, PKK) jelentős segítséget kapott Szíriától. A két ország között állandó viták forrásává vált Hatay tartomány hovatartozásának kérdése, a vízkérdés, továbbá a terrorizmus is. 1998-ban egyezményt írtak alá (adanai egyezmény), s azt követően a kapcsolatok gyors fejlődésnek indultak. Ezt jelzik a két ország közötti kölcsönös, magas szintű látogatások is,[81] amikre gyakran került sor az utóbbi években. A két ország közötti

együttműködés különböző területeinek elősegítése érdekében Stratégiai Együttműködési Tanács létrehozataláról is döntöttek. Ahmet Davutoğlu török külügyminiszter világosan mutatott rá a két országnak a kétoldalú kapcsolatok fejlesztéséhez fűződő, kölcsönös érdekeltségére: „Törökország Szíriának a Nyugat felé nyíló kapuja, Szíria pedig Törökországnak az arab világ felé nyíló kapuja".[82]

Törökország és Szíria kapcsolatai látványos fejlődésnek indultak. A kereskedelmi forgalom értéke az elmúlt évtizedben megháromszorozódott – ezen belül a Szíriába irányuló török export értéke a tízszeresére nőtt.[83] Gyorsan fejlődött a regionális határ menti együttműködés, amiből sokat profitáltak az olyan települések, mint például Gaziantep vagy Aleppó, s kiváló személyes kapcsolat alakult ki a két vezető, Erdoğan és Aszad között.

Mindezek miatt a szíriai kormányellenes megmozdulások kellemetlenül érintették Törökországot, bár Egyiptomban szinte azonnal, Líbiában pedig némi kivárás után[84] a felkelők oldalára állt. Ezt azonban nem tette meg Szíria esetében, inkább a reformok végrehajtására biztatta az ország politikai vezetőit.[85] A török vezetést ugyanis – a nyugati államok többségéhez hasonlóan – az nyugtalanítja a leginkább, hogy az Aszad-rezsim bukásával destabilizálódhat Szíria, s a kaotikus helyzetben akár egy súlyos, szektariánus konfliktus is kirobbanhat, ami regionális hatásain túl komoly veszélyt jelent Törökország biztonságára is, hiszen annak 900 km hosszú közös határa van Szíriával.

Az idő előrehaladtával azonban egyre keményedett a Szíriával kapcsolatos török álláspont, amiben része volt a szíriai rezsim felkelőkkel szembeni durva fellépésének, továbbá annak, hogy 2011. augusztus elejére a tízezret is meghaladta a Szíriából Törökországba menekültek száma. Ankara augusztus közepén felszólította a szíriai vezetést a brutális fellépés „azonnali és feltételek nélküli" befejezésére,[86] szeptemberben pedig Erdoğan már kijelentette: „a szíriai nép nem bízik Aszadban, és én sem".

Erdoğan 2011 szeptemberében „arab tavasz körutat" tett Észak-Afrikában. Útja első állomásán, Kairóban „olyan fogadtatásban részesült, mint egy rocksztár",[87] némely értékelésekben egyenesen „az arab utca új hősének" titulálták, s látogatásának jelentőségét Obama elnök 2009-es kairói beszédéhez hasonlították. Ha mindebben akad is némi túlzás, Erdoğan útja több szempontból is kiemelkedő fontosságúnak tekinthető. Törökország egyértelművé tette a közel-keleti régión – sőt, az arab világon – belüli vezető szerepre vonatkozó igényét, ráadásul Erdoğan esetében olyan vezetőről van szó, aki egy iszlamista párt élén áll, egy szekuláris, demokratikus államban, s személye az iszlamizmus, illetve a liberális demokrácia értékeinek összeegyeztethetőségének példájaként szolgálhat. A tömegdemonstrációkat követően sokan épp a török modellt állították Egyiptom elé a követendő útként.

A látogatás azonban messze nem úgy sikerült, ahogyan azt török részről várták.[88] Erdoğan beszédei a vártnál kisebb figyelmet kaptak az egyiptomi televíziós csatornákon,

egyes kijelentései pedig éles ellenreakciókat váltottak ki. Egyiptomi vendéglátói lebeszélték a Gázai övezet meglátogatásáról, és arról is, hogy a Tahrír téren szóljon az emberekhez.

A török miniszterelnök Kairóban több beszédet is mondott. Az Arab Liga külügyminiszterei előtt tartott felszólalásában a palesztin ügy megkérdőjelezhetetlen és első számú képviselőjeként pozícionálta magát. Ugyanakkor, Egyiptom helyzetére utalva, felhívta a figyelmet arra, hogy „a szekuláris országok esetében nem szükségszerű, hogy ne legyenek vallásosak, de az sokkal inkább, hogy olyan országok, amelyek minden vallást tiszteletben tartanak, és mindenki számára lehetővé teszik a szabad vallásgyakorlást".[89]

Erdoğan szavai vegyes reakciókat váltottak ki az egyiptomi Muszlim Testvériség vezetéséből. Iszám al-Arián, a Testvérek fő politikai szervezetének, a Szabadság és Igazságosság Pártnak az alelnöke arra hívta fel a figyelmet, hogy Erdoğan, illetve Törökország egymaga aligha vezethet egy régiót. A török modell követése kapcsán még erőteljesebben fogalmazott, visszautasítva az egyiptomi belügyekbe történő bármiféle beavatkozást. „Egyáltalán nincs joga [ti. Erdoğannak – R. Zs.], hogy megpróbáljon ránk erőltetni bármiféle politikai rendszert." Hangsúlyozta, hogy a demokrácia az Erdoğan által említett szekularizmus nélkül is alkalmazható, s az egyiptomiak nem kívánnak egy, a törökországihoz hasonló szekuláris rendszert bevezetni, bármennyire is nagyra becsülik a törökök elért eredményeit.

Több tényezőnek a Törökország szempontjából kedvező alakulása segítette elő az ország közel-keleti pozíciójának jelentős megerősödését. Ankara a kezdetektől támogatásáról biztosította az arab tavasz felkelőit, s erős, demokratikus és „enyhén iszlám" rendszere[90] több ország számára is követendő modellként szolgálhat. A riválisként szóba kerülhető nem arab országok közül az Iránnal kapcsolatos arab fenntartásokról az előzőekben részletesen szóltunk, Izrael pedig erőteljes defenzívába szorult. Ami az arab államokat illeti, az egyiptomi átmenetiség miatt egyedül Szaúd-Arábia jöhet szóba mint helyi vezető, azonban Törökország pozíciói erősebbnek tűnnek. Ugyancsak a török pozícióerősödés irányába hatott az USA érzékelhetően gyengülő közel-keleti befolyása is. Mind a regionális, mind a globális folyamatok kedvező alakulása hozzájárult ahhoz, hogy a török politikai vezetés a gyakorlatban is megvalósíthassa az egyes török teoretikusok által már jó ideje tényként hangoztatott célt: „Törökország az arab világ természetes vezetője".[91]

Jegyzetek

1 Uzi Rabi: „The Sunni-Shi'i – Arab–Persian Divide: a »New Middle East« in the Making?". *Seminario Rabinico Latinoamericano,* http://www.seminariorabinico.org.ar/nuevoSite/archivos/Rabi-TheChangingMiddleEast062008.pdf, 2008. június.

2 Török politikai körök – így például Ali Babacan miniszterelnök-helyettes – is gyakran használják a „felemelkedő csillag" metaforát, amely szakértők körében is elterjedt. Lásd egyebek mellett „Turkey a Rising Star". *AK Parti,* http://www.akparti.org.tr/english/haberler/turkey-a-rising-star/18725. Letöltés ideje: 2010. január 28.; Nimet Beriker: „Turkey, a Rising Star in Regional Politics?". *Common Ground News Service,* http://www.commongroundnews.org/article.php?id=25101&lan=en&sp=0, 2009. március 24.

3 Vö. Malcolm H. Kerr: „The Arab Cold War: Gamal 'Abd al-Nasir and His Rivals, 1958–1970". Oxford–London: Oxford University Press, 1971.

4 A média és a szakirodalom kifejezések sorával illeti ezt a folyamatot: síita ébredés, síita reneszánsz, síita újjászületés, síita blokk, síita tengely stb.

5 Samuel Helfont: „The Muslim Brotherhood and the Emerging »Shia Crescent«". *Orbis,* (2009. tavasz). 284. o.

6 Mohammed Ayoob: „The Middle East's Turko-Persian Future". *Iran Review,* http://www.iranreview.org/content/Documents/The_Middle_East_s_Turko_Persian_Future.htm, 2011. január 16.

7 Morten Valbjorn – André Bank: „The New Arab Cold War: Rediscovering the Arab Dimension of Middle East Regional Politics". *Review of International Studies,* Vol. 38. No. 1. (2012). 3–24. o.

8 Vö. Ihsan Dagi: *Turkey between Democracy and Militarism: Post Kemalist Perspectives.* Ankara: Orion Publications, 2008.

9 A kilencvenes éveinek közepén járó Eric Hobsbawm egy 2011 végén vele készült interjúban forradalomként értékelte az arab világban végbemenő változásokat, amelyek őt 1848-ra emlékeztették. Lásd „Eric Hobsbawm on 2011: »It Reminds Me of 1848…«". *BBC News Magazine,* http://www.bbc.co.uk/news/magazine-16217726, 2011. december 23. Egyes szakértők – így például Radwan Ziadeh, az Institute for Social Policy and Understanding kutatója –, különbséget téve az egyes országokban lezajlott események között, „felkelésként" értékelik a tunéziai és egyiptomi, míg „forradalomként" a líbiai és jemeni megmozdulásokat. Lásd „One Year Later: Has the Arab Spring Lived up to Expectations?" *Arab American Institute,* http://www.aaiusa.org/page/event/detail/usergeneratedevents/wrwm, 2012. február 9. (A Georgetown University konferenciájának anyaga.)

10 Michael Kerr: „A Door into Summer for the Arab Spring?" *GPI Opinion,* http://www.gpilondon.com/index.php?id=320, 2011. október 28.

11 Richard N. Haass: „The New Middle East". *Foreign Affairs,* (2006. november/december).

12 Mahdi Darius Mazemroaya: „Plans for Redrawing the Middle East: The Project for a »New Middle East«". *GlobalResearch.ca,* http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=3882, 2006. november 18.

13 A defenzív, követő amerikai Közel-Kelet-politikára vonatkozó kritikák beleillenek abba az összképbe, amelyet egyes szakértők „Amerika hanyatlásáról" festenek. Vö. Zbigniew Brzezinski: „After America. How does the World Look in an Age of U.S. Decline? Dangerously Unstable". *Foreign Policy,* (2012. január/február). http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/01/03/after_america?page=0,1, 2012. január 3.

14 Vö. Hillary Clinton: „Mubarak Regime is »Stable«". *The Atlantic,* http://www.theatlantic.com/international/archive/2011/01/hillary-clinton-mubarak-regime-is-stable/70199/, 2011. január 25.; Hillary Clinton: „Mubarak may Need to Stay Longer to Ensure Elections Succeed in Egypt". *Newstime Africa,* http://www.newstimeafrica.com/archives/16045, 2011. február 6.

15 Az izraeli elnök kiemelte: „Hálával tartozunk Mubáraknak, hogy sziklaszilárdan kiállt a közel-keleti béke és stabilitás mellett". Vö. Peres: „We Owe Mubarak Our Gratitude". *Ynetnews.com,* http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4021787,00.html, 2011. január 31.; „Mubarak's Contribution to Peace won't Be Forgotten". *The Jerusalem Post,* http://www.jpost.com/DiplomacyAndPolitics/Article.aspx?id=206968, 2011. február 6.

16 „Obama: Syria's Assad Must Step down". *USA Today,* http://content.usatoday.com/communities/theoval/post/2011/08/obama-syrias-assad-must-step-down/1, 2011. augusztus 18.

17 Lásd „The President's Speech in Cairo: A New Beginning". *The White House,* http://www.whitehouse.gov/blog/NewBeginning, 2009. június 4.
18 Lásd „Full Transcript, Barack Obama Middle East Speech. Washington, DC, 19 May 2011". *NewStatesman,* http://www.newstatesman.com/blogs/the-staggers/2011/05/speech-washington-barack-obama, 2011. május 19.
19 Vö. „Transcript: President Obama's Speech to the United Nations General Assembly". *ABC News,* http://abcnews.go.com/Politics/transcript-president-obamas-speech-united-nations-general-assembly/story?id=14570970, 2011. szeptember 21.
20 Vö. Robert O. Freedman: „Russia and the »Arab Spring«: A Preliminary Appraisal". *Johnson's Russia List,* http://www.cdi.org/russia/johnson/russia-wayne-merry-russian-reaction-arab-spring-249.cfm, 2011. július 19.
21 Uo.
22 Putyin és Medvegyev nézetkülönbsége nagy sajtónyilvánosságot kapott. Putyint az ENSZ BT 1973. számú határozata a keresztes háborúkra szóló felhívásra emlékeztette, Medvegyev viszont kijelentette, hogy elfogadhatatlannak tartja az olyan kifejezések használatát, mint a keresztes háború, mivel az a civilizációk összecsapására ösztönöz.
23 Vö. például Fouad Ajami: *The Arab Predicament. Arab Political Thought and Practice since 1967.* Cambridge, New York, Oakleigh: Cambridge University Press, 1992. 188–189. o.
24 Khalil Rinnawi: *Instant Nationalism: McArabism, al-Jazeera, and Transnational Media in the Arab World.* Lanham: University Press of America, 2006.
25 Shibley Telhami: „Power, Legitimacy, and Peace-Making in Arab Coalitions: The New Arabism". In: *Ethnic Conflict and International Politics in the Middle East* (szerk. Leonard Binder). Gainesville: University Press of Florida, 1999. 43–60. o.
26 Christopher Phillips: „Arabism after the Arab Spring". *WordPress.com,* http://cjophillips.wordpress.com/2011/07/31/arabism-after-the-arab-spring/, 2011. július 31.
27 Sokan alkalmazzák az „iszlamista tél" metaforát, lásd például a *World Affairs* 2012 január/februári számában közölt, hasonló című tanulmányok szerzőit: Hussain Abdul-Hussain: „Arab Spring or Islamist Winter?"; David Schenker: „Arab Spring or Islamist Winter?"; Michael J. Totten: „Arab Spring or Islamist Winter?". http://www.worldaffairsjournal.org/article/arab-spring-or-islamist-winter-0.
28 A 332 tagú alsóház kétharmadát pártlistákon, egyharmadát pedig egyénileg indult jelöltekkel töltik fel.
29 Iszmáíl Hanija, a gázai Hamász-kormány miniszterelnöke ellátogatott Tunéziába, Egyiptomba, Törökországba, Bahreinbe, Katarba és Iránba, s mindenütt szívélyes fogadtatásban részesült. Kháled Mesaalt, a Hamász sokáig a szíriai Damaszkuszban székelő politikai irodájának vezetőjét 2012 januárjában fogadta Abdulláh jordániai király, februárban pedig a Hamász részéről ő írta alá Katarban azt a megállapodást („dohai deklaráció"), amelynek értelmében új palesztin átmeneti technokrata egységkormány alakul, Mahmúd Abbász vezetésével, amelynek egyik feladata a választások előkészítése.
30 A Hamász egyik vezetője felhívta a figyelmet a Hamász és a Hezbollah közötti különbségre. A Hamász szunnita szervezet, s jóllehet komoly támogatásban részesül Szíria és Irán részéről, a szervezetet nem kizárólag azok az országok pártfogolják. Következésképpen támogatásuk esetleges kiesése „nem stratégiai veszteség. Ebben különbözünk a Hezbollahtól. Ha a Hezbollah elveszíti Szíria támogatását, az a Hezbollah végét is jelentheti." Lásd Q&A: „Nir Rosen on Syria's Armed Opposition". *Al Jazeera,* http://www.aljazeera.com/indepth/features/2012/02/201221315020166516.html, 2012. február 13. A Muszlim Testvérek szíriai szervezete tagja az egyik legjelentősebb kormányellenes testületnek, a hét ellenzéki csoportot tömörítő Szíriai Nemzeti Tanácsnak.
31 Lásd „Al-Qaida Leader Zawahri Praises Syrian Protesters". *The Guardian,* http://www.guardian.co.uk/world/2011/jul/28/al-qaida-zawahri-syria, 2011. július 28.
32 „Syria Uprising: Al-Qaeda's al-Zawahiri Lends Support". *BBC News Middle East,* http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-17002573, 2012. február 12.

33 A szíriai vezetés 2011 végén, 2012 elején szabadon engedte a börtönben fogva tartott Abu Muszaab asz-Szúrít, az al-Káida egyik fő ideológusát.
34 „From Arab Spring to Islamist Winter". *The Washington Times,* http://www.washingtontimes.com/news/2011/oct/25/from-arab-spring-to-islamist-winter/, 2011. október 25.
35 A neves amerikai iszlámszakértő professzor, John Esposito szójátékával: „Egypt's Muslim Brotherhood and Tunisia's Ennahda … Party have opted for ballots, not bullets." Vö. John Esposito: „America & the Arab Spring: a New Way forward". *Policymic,* http://www.policymic.com/group/showCompetition/id/2150. Letöltés ideje: 2011. december 29.
36 Fawaz Gerges: „Rise of the Democrats". *GPI Opinion,* http://www.gpilondon.com/index.php?id=323, 2011. november 4.
37 Gilles Kepel kifejezése. Vö. *Dzsihád.* Budapest: Európa Könyvkiadó, 2007. 132. o.
38 Vö. Olivier Roy: *The Politics of Chaos in the Middle East.* London: Hurst & Company, Paris: CERI, 2007. 74–81. o. Roy szerint az arabokat az első nagy trauma 1918-ban érte, amikor az Oszmán Birodalom romjain – a britek ígérete ellenére – nem jött létre a független arab királyság, a második pedig Izrael állam 1948-as megszületésekor.
39 Az alavita (alida vagy alavijún, más néven: nuszajrita, an-nászirijja vagy al-anszárijja) a síita iszlám egy leágazása. Tanai sok ponton jelentősen eltérnek az iszlám fő irányzataitól, gnosztikus és keresztény elemek keveredtek bennük; olyannyira, hogy a szunniták többsége az iszlám határain kívül lévőnek, illetve eretneknek tartja őket.
40 Izrael 1982-ben foglalta el Libanon déli felét, s lényegében ennek hatására jött létre a Hezbollah.
41 Vö. Naim Qassem: *Hizbullah. The Story from Within.* London: SAQI, 2005. 235–239. o. A szerző, Naim Kászim sejk a Hezbollah alapító tagja, 1991 óta a szervezet főtitkárhelyettese.
42 Jonathan Schanzer: *Hamas vs. Fatah. The Struggle for Palestine.* New York: Palgrave Macmillan, 2008. 34. o.
43 Irán és a Hamász szövetségéről bővebben lásd Shmuel Bar, Rachel Machtiger és Shmulik Bachar: When Green Meets Black: Relations between a Shiite Patron and Its Sunni Protégé Organizations. The Case of Iran and the Palestinian Radical Organizations Hamas and Palestinian Islamic Jihad (PIJ). The Ninth Annual Herzliya Conference on the Balance of Israel's National Security and Resilience, February 2–4, 2009. Working Paper.
44 Ali Khamenei, az iráni legfőbb vallási vezető 2011 júniusában, Ahmedinezsád iráni elnök társaságában fogadta Dzsalál Talabáni iraki (kurd) elnököt, s a találkozón hangsúlyozta, hogy a nyolc évig tartó iraki–iráni háború ellenére a két nép semmiféle haragot nem érez egymás iránt, mivel jól tudják, hogy „ezt a háborút a Szaddám-rezsim kényszerítette rá a két testvéri nemzetre". Lásd „Supreme Leader Meets Iraqi President". *The Center for Preserving and Publishing the Works of Grand Ayatollah Sayyid Ali Khamenei,* http://english.khamenei.ir/index.php?option=com_content&task=view&id=1474&Itemid=2, 2011. június 25.
45 Hazem Saghieh: „Iran and the »Shiitization of the Sunnis«". *Lebanon Wire,* http://www.lebanonwire.com/0612MLN/061312424DAH.asp, 2006. december 24.
46 2006 novemberében az algériai oktatási miniszter arról számolt be, hogy elbocsátottak tizenegy tanárt, mivel síita térítő tevékenységet *(daava)* folytattak; Marokkóban a hatóságok Európában dolgozó és onnan hazatérő, az ottani, Iránnal kapcsolatban álló síita intézmények által áttérített marokkóiakat vádoltak síitizációval.
47 „Mubarak: Majority of Shia Muslims more Loyal to Iran than Their Own States". *Beirutbeltway.com,* http://www.beirutbeltway.com/beirutbeltway/2006/04/mubarak_majorit.html, 2006. április 9.
48 Többnyire a *mubtadiún* kifejezést használták, ami kettős jelentésű: egyfelől újító, másfelől viszont eretnek. Az alapjául szolgáló *bidaa* jelentése újítás, beleértve az olyan mértékű vallási „újítást" is, ami már elfogadhatatlan, ezért az eretnekség kategóriájába esik.
49 Lásd Amira Howeidy: „The Politics of Sects". *Al-Ahram Weekly On-line,* (2008. szeptember 25.–október 5.) http://weekly.ahram.org.eg/2008/916/eg5.htm.
50 Roxane Farmanfarmalan: „Iran's Eclipse in the Face of the Arab Spring". *Die Zeit Online,* http://www.gpilondon.com/?id=298, 2011. október 24.

51 Shibley Telhami: „2008 Annual Arab Public Opinion Poll. Survey of the Anwar Sadat Chair for Peace and Development at the University of Maryland (with Zogby International)". *Brookings,* http://www.brookings.edu/~/media/Files/events/2008/0414_middle_east/0414_middle_east_telhami.pdf, 2008. április 14. A felmérésbe bevont országok: Egyesült Arab Emírségek, Egyiptom, Jordánia, Libanon, Marokkó, Szaúd-Arábia.

52 „Khamenei Backs Revolts, Accuses Obama of Lying". *The Siasat Daily,* http://www.siasat.com/english/news/khamenei-backs-revolts-accuses-obama-lying, 2011. március 22.

53 Lásd Mahmúd Ahmedinezsádnak az iráni iszlám forradalom 32. évfordulója alkalmából, 2011. február 11-én mondott beszédét (fárszi nyelven, angol szinkrontolmácsolással): http://www.c-spanvideo.org/program/IranianIs&showFullAbstract=1.

54 „Iran Accuses West of Meddling Syria". *Reuters,* http://www.reuters.com/article/2011/06/14/us-iran-syria-idUSTRE75D1Z820110614, 2011. június 14.

55 „Iran Claims Bahrain as Its 14 Province". *IslamiCity.com,* http://www.islamicity.com/forum/forum_posts.asp?TID=14224, 2009. február 19.; Marc Lynch: „What's Happening in Bahrain (I Mean, the 14th Province of Iran)?". *Foreign Policy,* http://lynch.foreignpolicy.com/posts/2009/02/19/whats_happening_in_bahrain_i_mean_the_14th_province_of_iran, 2009. február 19.

56 „Iran Says It Respects Bahrain's Sovereignty". *AFP,* http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5iJJ6dq6_g1ysxs0ublSRZ5bs1ZIA, 2009. február 19. A *Khoraszan* nevű iráni újság pontosan idézte Nátek-Núrit: „a hasznavehetetlen király, Mohamed Reza Pahlavi uralkodása alatt egyik tartományunkat – amelyik Bahrein néven önálló országgá vált – elvették tőlünk. Akkor Bahrein volt a 14. tartományunk, és képviselője volt a parlamentben."

57 „UAE Sends Security Troops to Bahrain". *Dubai Chronicle,* http://www.dubaichronicle.com/2011/03/14/uae-sends-security-troops-to-bahrain/, 2011. március 14.

58 „Nincsenek szaúdi erők, GCC-erők vannak, amelyek majd akkor távoznak, ha megszűnik mindenféle külső fenyegetés" – jelentette ki a bahreini külügyminiszter. Lásd „Troops to Stay »until Iran Threat Gone«". *Gulf Daily News, http://www.gulf-daily-news.com/NewsDetails.aspx?storyid=304123,* 2011. április 19. Mutlak Bin Szálim al-Azimának, a Félszigeti Véderő főparancsnokának állítása szerint a bahreini akcióban a katonai egység (amelynek összlétszáma mintegy 40.000 fő) mintegy 10%-a vett részt, s – ellentétben a médiában elterjedt értesülésekkel, miszerint csak Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírségek küldött katonákat – mind a hat GCC-tagállam katonái jelen voltak, mivel a Félszigeti Véderők csak olyan akciókat hajtanak végre, amelyekben valamennyi tagország képviselteti magát. Muqbil al-Saeri: „A Talk with Peninsula Shield Force Commander Mutlaq Bin Salem al-Azima". *Asharq al-Awsat,* http://www.asharq-e.com/news.asp?section=3&id=24676, 2011. március 28.

59 Uo.

60 „Peninsula Shield will Remain Deployed till the Foreign Threat is over: BDF Chief". *24x7 News,* http://twentyfoursevennews.com/gcc/headline/peninsula-shield-will-remain-deployed-till-the-foreign-threat-is-over-bdf-chief/, 2011. április 19.

61 Vö. David B. Roberts: „The Endgame in Bahrain: Saudi and UAE Troops enter Manama". *Royal United Services Institute,* http://www.rusi.org/analysis/commentary/ref:C4D80925B1234B/, 2011. március 10.

62 „Iran Objects to Foreign Troops in Bahrain". *Reuters,* http://www.reuters.com/article/2011/03/15/us-iran-bahrain-troops-idUSTRE72E1MY20110315, 2011. március 15.

63 „Iran Wants Saudi Troops out of Bahrain". *Boston.com,* http://articles.boston.com/2011-04-05/news/29385266_1_bahraini-saudi-troops-saudi-arabia, 2011. április 5.

64 „GCC Countries Plan to Deport Thousands of Lebanese Shiites". *Eurasia Review,* http://www.eurasiareview.com/gcc-countries-to-deport-thousands-of-lebanese-shiites-report-24032011/, 2011. március 24.

65 A felmérésben részt vevő országok körében Irán népszerűsége a következőképp alakult: Egyesült Arab Emírségek: 68%-ról 22%-ra, Egyiptom: 89%-ról 37%-ra, Jordánia: 75%-ról 23%-ra, Libanon: 71%-ról (2008-as adat) 63%-ra, Marokkó: 82%-ról 14%-ra, Szaúd-Arábia: 85%-ról 6%-ra csökkent.

Lásd James Zogby: „Arab Attitudes toward Iran, 2011". *Arab American Institute Foundation,* http://www.aaiusa.org/reports/arab-attitudes-toward-iran-2011. Letöltés ideje: 2011. december 29.

66 A libanoni kép sokkalta árnyaltabb, ha felekezetenként vizsgáljuk a kérdésre adott választ. A síita lakosság 79%-a egyetértett, míg a szunniták 58%-a és a keresztények 54%-a nem értett egyet a kijelentéssel.

67 A szaúdi vezetés először egy 36 milliárd dolláros szociális csomagot jelentett be, amely a szaúdi állampolgárok számára munkahelyek teremtését, ösztöndíjakat és egyéb támogatásokat tartalmaz. Ezzel párhuzamosan betiltottak minden demonstrációt a királyság területén. A szomszédos országok helyzetében tapasztalható romlást látva, Abdulláh király újabb, több milliárd dolláros csomaggal egészítette ki az előzőt, amely egyebek mellett 500.000 új lakás építését irányozta elő. Vö. „Challenges for Saudi Arabia amidst Protests in the Gulf". *Eurasia Review,* http://www.eurasiareview.com/challenges-for-saudi-arabia-amidst-protests-in-the-gulf-analysis-25032011/, 2011. március 25.

68 Vö. „Saudi Arabia's Unrest in Qatif". *The Arabist,* http://www.arabist.net/blog/2012/2/24/saudi-arabias-unrest-in-qatif.html, 2012. február 24.

69 Caroline B. Glick: „Column One: The New Middle East". *The Jerusalem Post,* http://www.jpost.com/Opinion/Columnists/Article.aspx?id=210724, 2011. március 4.

70 „Saudi Arabia's Message to Syria, Decoded". *Guardian.co.uk,* http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/aug/08/saudi-arabia-message-to-syria, 2011. augusztus 8.

71 Jonathan Schanzer: „Saudi Arabia Is Arming the Syrian Opposition". *Foreign Policy,* http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/02/27/saudi_arabia_is_arming_the_syrian_opposition, 2012. február 27.

72 „Saudi Arabia Official Says Mubarak's Trial Is a Humiliating Spectacle for Everyone". *Newstime Africa,* http://www.newstimeafrica.com/archives/21788, 2011. augusztus 4.

73 Geneive Abdo: „Egyptian Foreign Policy after the Election". *Foreign Affairs,* http://www.foreignaffairs.com/features/letters-from/egyptian-foreign-policy-after-the-election, 2011. november 29.

74 Emad Shahin: „What the People Want". *The New York Times,* http://www.nytimes.com/roomfordebate/2011/10/07/is-egypt-losing-its-regional-power/a-cautious-foreign-policy-for-now, 2012. január 31.

75 Issandr El Amrani: „A New Era for US–Egypt Relations?". *Egypt Independent,* http://www.egyptindependent.com/node/391059, 2011. április 8.

76 Nabíl al-Arabí a posztmubáraki, Isszám Saraf vezette kormánynak volt a külügyminisztere 2011. március 6-tól 2011. június 30-ig. 2011. július 1-től, Amr Múszá utódaként, az Arab Liga főtitkári posztját tölti be.

77 „Turkey's Rising Mideast Role". *Council on Foreign Relations,* http://www.cfr.org/turkey/turkeys-rising-mideast-role/p26303, 2011. október 26.

78 Patrick Cockburn: „New Face of Power in the Middle East". *The Independent,* http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/new-face-of-power-in-the-middle-east-1994957.html, 2010. június 9.

79 Erdoğan miniszterelnök például terrorcselekménynek nevezte a Hamász szellemi vezetője, Jászín sejk meggyilkolását, állami terrorizmusnak a palesztinok házai lerombolását; ráadásul a Hamász Khálid Mesaal által vezetett küldöttsége 2006 februárjában Törökországba látogatott, ahol Izrael tiltakozása ellenére fogadta őket Abdullah Gül akkori külügyminiszter is.

80 Uzi Rabi, a The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies igazgatójának álláspontja, amit a Budapesti Corvinus Egyetem delegációjával folytatott beszélgetés során fejtett ki Tel-Avivban, 2010. június 17-én.

81 Bassár al-Aszad hatalomra kerülését követően az új török köztársasági elnök, Ahmet Necdet Sezer első külföldi útja Damaszkuszba vezetett, jóllehet ugyanabban az időben tartotta közgyűlését a Gazdasági Együttműködési Szervezet (ECO) – amelynek Törökország is tagja – Teheránban.

82 Idézi Yilmaz Mehmet: „A török–szír és török–izraeli kapcsolatok a XX–XXI. században". Szakdolgozat. Budapest: BCE, 2011. Kézirat.

83 Jonathan Head: „Turkey's Dilemma over Syrian Unrest". *BBC News,* http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-13737946, 2011. június 11.

84 Líbiában Törökországnak hatalmas befektetései voltak, s huszonötezer török vendégmunkás dolgozott az országban.
85 Talán egyetlen vezető sem folytatott annyi és olyan hosszas telefonbeszélgetést a szíriai elnökkel, mint Erdoğan – véli a BBC isztambuli tudósítója. Lásd Head: „Turkey's Dilemma over Syrian Unrest".
86 „Turkey Warns Syria to Stop Crackdown". *The New York Times,* http://www.nytimes.com/2011/08/16/world/europe/16turkey.html?_r=1, 2011. augusztus 15.
87 „Why Turkey's Erdogan Is Greeted like a Rock Star in Egypt". *Time,* http://www.time.com/time/world/article/0,8599,2093090,00.html, 2011. szeptember 13.
88 Vö. „Egypt Spoils Erdogan's Visit". *Globes,* http://www.globes.co.il/serveen/globes/docview.asp?did=1000683400&fid=4111, 2011. szeptember 18.
89 „Erdogan's Visit to Egypt Good Political Theater". *Connected in Cairo.com,* http://connectedincairo.com/2011/09/16/erdogans-visit-to-egypt-good-political-theater/, 2011. szeptember 16.
90 Patrick Cockburn: „Turkish PM Sets out on Mission to Become Leader of the Arab World". *The Independent,* http://www.independent.co.uk/news/world/europe/turkish-pm-sets-out-on-mission-to-become-leader-of-arab-world-2353684.html, 2011. szeptember 13.
91 Harun Yahya (Adnan Oktar): „Turkey Is the Natural Leader of the Arab World". http://us1.harunyahya.com/Detail/T/EDCRFV/productId/25322/TURKEY_IS_THE_NATURAL_LEADER_OF_THE_ARAB_WORLD, 2008. október 16.

Résumé

The Impact of the Arab Spring on the Re-Organization of the Geopolitical Map of the Middle East

The 21st-century-Middle East shows several new characteristics as compared to those of the 20th century, at least from a geopolitical point of view. It was especially two chains of events that have influenced the balance of power. One of them is the 9/11 terror attacks and the following Middle East policy of the Bush administration, including the war in Iraq and its consequences; the other is the Arab Spring a decade later. The latter has partly strengthened the changes that took a definite turn a decade before, and partly have modified them. Naturally, there are no concrete time limits, therefore, the antecedents (in a reverse order) cannot be disregarded: the end of the Cold War, the defeat of the nationalist-socialist ideologies and social systems in connection with the 1967 war, the simultaneous revival of Islamism, the taking root of the nation-state as a transplant with the independence of the Arab states and the fragmenting impact thereof on the "all-Arab" case and the "united Arab world".

The most important geopolitical changes of the 21st ("new") Middle East include the direct presence of the USA and the "democratization of the Middle East" project; the shifting of the balance of power from a former Arab centre to the non-Arab periphery and the "Shiite awakening".

The Arab Spring reflected the decrease of US support within the region and the increasing independence of its regional allies, Russia's active presence, the weakening of Iran's positions, a new Arab consciousness, further Turkish activization and Israel's increasing isolation. However, the Arab Spring was followed by an Islamist winter.